

LA RUTA DE L'AIGUA: PASSAT, PRESENT I FUTUR DEL NOSTRE POBLE

Carles Padrós i Gómez

Historiador i arqueòleg

El passat més de febrer es va instal·lar la senyalització de la Ruta de l'Aigua. Aquest nou itinerari cultural per Tona, que es pot fer amb guiatge o a partir dels cartells, ha de permetre acostar la gent al seu patrimoni natural i cultural a través de la història de l'ús de l'aigua. Aquesta ruta, una feina feta amb il·lusió i esforç per part de moltes persones, es presenta com una excusa més perquè sortim de casa i gaudim del nostre poble.

La Ruta de l'Aigua és un projecte de llarg abast i dirigit a divulgar el patrimoni històric, arqueològic, arquitectònic i natural del nostre poble, mitjançant un eix conductor, l'aigua. A primera vista pot semblar estrany que l'aigua pugui jugar un paper de nexa entre aquests diversos camps, però cal tenir present que la història de Tona està molt vinculada a aquest element líquid. La ruta ha estat promoguda des de les regidories de Turisme i Cultura de l'Ajuntament de Tona i subvencionada per la Diputació de Barcelona. La redacció dels continguts i la seva difusió han estat encapçalades pel Centre d'Interpretació del Camp de les Lloses¹.

23

EL PASSAT I EL PRESENT

La Ruta comença al Camp de les Lloses. Un gran plafó ens aproxima a un passat remot, al final del Paleocè i l'inici de l'Eocè, fa entre 60 i 50 milions d'anys. Durant aquest període van tenir lloc diverses expansions del mar, alternades amb èpoques de rejuveniment del relleu, que van provocar la sedimentació de materials diversos, continentals i marins. D'una mica més enllà d'aquesta cronologia, fa uns 40 milions d'anys, data la troballa que tingué lloc en unes margues properes al mas Vilageriu, on es van descobrir fragments d'un sireni fòssil (costelles, vèrtebres i bona part del crani). Els sirenis eren mamífers marins emparentats amb els actuals manatís. Tenim la sort de comptar en aquest mateix llibre amb un article d'en Jordi Balaguer, el paleontòleg que va excavar les restes, el qual ens aproximarà a la cronologia i característiques d'aquest animal.

Com és ben sabut l'aigua és un element fonamental per viure, sense ella la vida seria impossible. Per això, també es parla en aquesta primera parada sobre aquest recurs en el món ibèric i romà (ja que som al Camp de les Lloses), i es fa referència a diversos esdeveniments històrics, com l'arribada de l'aigua corrent a Tona, el 1918, o de les diverses fonts documentades en el municipi, com ara les famoses font Morta o font del Ferro.

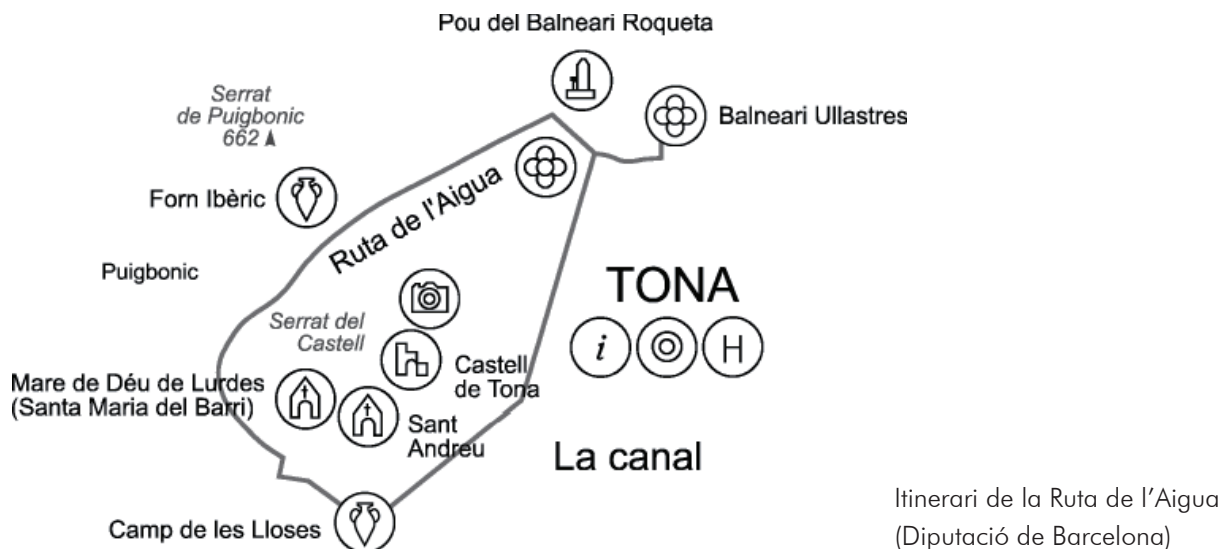

Plafó principal i inicial de la Ruta de l'Aigua, situat a l'exterior del Centre d'Interpretació del Camp de les Lloses (Foto Carles Padrós)

ACTUALITAT

La ruta de l'aigua: passat, present i futur del nostre poble

24

La segona parada d'aquesta ruta és a la zona del Barri. El poblament de l'indret del Barri es remunta al principi del segle XI, quan una família va edificar una església i un mas –que esdevindria el mas Barri– a la falda del turó del Castell. La majoria de cases del lloc van desaparèixer amb el despoblament del segle XIV, provocat per la Pesta Negra, i les seves terres es van repartir entre els masos Barri i Riambau. A partir del segle XVII es van originar els masos Postius, Gravat i Horta, en el mateix sector.

Durant les edats mitjana i moderna, el Barri era un petit agrupament de cases de pagès al voltant d'una església. De fet, fins a mitjan segle XX, al costat d'aquest nucli de poblament rural hi havia grans camps de conreu que el separaven del nucli del poble. Aquests masos situats entre el pla i el Castell tenien més facilitat d'accés a l'aigua que els situats dalt del turó, amb elements com les basses que són una imatge típica d'aquestes cases de pagès.

Enfilant el camí del turó del Castell arribem fins el seu pla, a uns 700 m d'altitud. El lloc és considerat un gran jaciment, amb la protecció de Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN). Aquest puig, al nord-oest del poble, està format per margues eocèniques a la base i un esglaó superior de gres que fa que sigui una mica més resistent que la majoria de turons testimoni de la Plana. L'esplanada té una forma irregular, més o menys el·líptica, i és molt apta per a l'ocupació humana, que es remunta a la prehistòria recent (1500-700 aC). Més tard sembla que hi existí un *oppidum* o recinte fortificat ibèric (V-III aC) i probablement una posterior ocupació romana (II-I aC), vinculada al Camp de les Lloses. La troballa de fragments d'un sarcòfag del segle V dC fa pensar en la possibilitat que ja en aquesta època hi hagués un edifici dedicat al culte

cristià. De totes maneres, la primera església documentada data de l'any 888 (o 889) i estava consagrada a Sant Andreu. En aquest moment també es té constància de l'existència del castell. Aquests són els dos elements simbòlics que marquen la fisonomia del turó, l'església i la torre del castell, però cal recordar que fins el principi del segle XX encara s'hi podien apreciar cases, que en el seu moment disposaven de pous i petites basses envoltades de camps i horts. Al pla del Castell –antic nucli del terme de Tona– hi podrien haver arribat a viure unes cent famílies.² Aquesta gran densitat de població explica l'existència, al centre del pla, d'una gran cisterna oberta a la roca amb algun mur de pedra i paviment per impermeabilitzar-la. Aquest gran clot permetia recollir i emmagatzemar l'aigua de la pluja, tot aportant unes reserves d'aigua fonamentals per viure en aquest indret aïllat. Sembla evident que durant l'edat mitjana es devia utilitzar, però en el seu interior i a l'entorn s'hi han trobat ceràmiques ibèriques; per tant, és possible que aquest dipòsit sigui d'aquest moment històric anterior, tot i que s'estem parlant tan sols d'una possibilitat. Cal recordar que al final del segle XIX es va relacionar la paraula llatina *tunna*, que significa clot, amb el topònim *Tona*. Però, tot i aquesta hipòtesi, encara no se sap ben bé quin és l'origen del nom del nostre poble.

25

El pla del Castell, origen del poble de Tona, vist des del nord. Encara conserva elements destacats com l'església de Sant Andreu, la torre del castell i una gran cisterna (Foto Carles Padrós)

ACTUALITAT

La ruta de l'aigua: passat, present i futur del nostre poble

- 26** Resseguint en sentit contrari el mateix camí fet per pujar, arribem de nou al Barri i d'aquí, pel passeig de la Suïssa, ens acostem al forn gran de la Vila, dit així pel proper mas Vila, ara totalment refet. Es tracta d'un forn ceràmic excavat en un marge d'argiles i margues a la base. D'aquest antic forn se'n conserva la cambra de combustió —on es feia el foc—, de planta rectangular o quadrada, d'uns 2,4 m de costat. Aquesta cambra estava dividida per una paret mitgera per poder aguantar la cambra de cocció de la ceràmica. Aquest espai inferior es comunica amb la cambra de cocció a partir d'una graella d'uns 0,75 m de gruix; de la que es conserven 26 forats de secció quadrada. L'estat de conservació del forn fa que en desconeguem la seva coberta i estructures annexes.

Per les característiques del forn i pels materials ceràmics recollits al voltant, podria ser d'època romana. Caldria descartar l'antiga idea que es tractava d'un forn ibèric. Malauradament, per una datació i una interpretació més precises, caldria una intervenció arqueològica. El forn es troba en aquest indret perquè es tracta d'una zona òptima per a l'obtenció de les matèries primeres necessàries per a l'elaboració de ceràmica: argila, aigua i material combustible. Un altre avantatge del lloc era la proximitat en relació a la via romano-republicana de Mani Sergi de la darrerria del segle II aC, i per on devien circular productes manufacturats, com per exemple ceràmiques. La vinculació d'aquesta via amb l'assentament del Camp de les Lloses, que era un centre de producció metal·lúrgica i de mercat, fa pensar en possibles nexes entre l'indret del forn i el Camp de les Lloses.

Al forn gran de la Vila s'evidencia un cop més la importància de l'aigua, aquesta vegada no per al consum directe o per al dels animals, sinó per l'elaboració d'un producte manufacturat, com és la ceràmica, de gran importància des del moment en què es començà a fabricar i fins als nostres dies.

Seguint pel passeig de la Suïssa, la ruta arriba al parc Roqueta, on s'aixecava el balneari del mateix nom. Aquí fem una nova parada, aquest cop relacionada amb les aigües sulfuroses i medicinals de Tona. La descoberta de la primera deu d'aigües sulfuroses es va produir quan el 1874 el metge del poble, el doctor Antoni Bayés, va fer analitzar l'aigua d'un pou que desprenia una olor molt forta.

El primer balneari de Tona va ésser l'Ullastres, que va obrir les seves portes el 1876. N'eren socis el Dr. Antoni Bayés, metge del poble, Narcís Ullastres, contractista, i Jaume Galobart, amo del mas Riambau. El balneari estigué obert fins el 1980. Pocs anys

El forn de la Vila, al costat de la font de la Suïssa, amb el plafó que explica les seves característiques
(Foto Carles Padrós)

L'antic balneari Roqueta, avui desaparegut
(Arxiu Ramon Batllés)

més tard de la inauguració del primer, apareixeren nous establiments. El següent va ser la Puda de Segalers, que inicià la seva activitat entre els anys 1877-79, però va tancar ben aviat, el 1889, possiblement per la distància que hi havia fins el poble. Tot seguit, el 1896, és el balneari Roqueta, molt proper a l'Ullastres, el que obre les portes. Aquest nou centre comptava amb el suport de dos importants burgesos barcelonins, Ramon Montaner i Francesc Simon, juntament amb Josep Roqueta i Bres, propietari dels terrenys i descobridor de la deu d'aigua. Amb els anys va ser el balneari tonenc més prestigiós i va donar lloc al barri residencial Roqueta, on destaquen la torre Simon i les torres Llussà. Aquest balneari es mantingué obert fins el 1966. Els seus propietaris l'enderrocaren una nit de febrer de 1974. Fou una pèrdua inexplicable pel patrimoni local. Només ha arribat fins els nostres dies el pou de la deu. L'últim establiment en iniciar la seva activitat va ser el balneari Codina, situat a l'altre extrem del poble, en el barri del seu mateix nom. S'obrí el 1913, de mans de la família Codina, amos de la coneguda fabrica de les cadires del mateix nom, on avui s'aixequen els pisos tutelats per a la gent gran. Tot i tancar el 1984, el balneari Codina va reobrir les seves portes el 1990 amb el suport del Dr. Francesc Terricabras. En l'actualitat és l'únic balneari que segueix en funcionament.

Les aigües de Tona deriven de la transformació lenta de materials orgànics d'origen marí, de fa entre 55 i 38 milions d'anys. La matèria orgànica de les margues i el pas de l'aigua pels bancs de torba afavoriren la formació de sulfurs. Es tracta d'aigües força salades i sensiblement amargants, riques en clorur de sodi, àcid carbònic i nitrogen gas (que aflora formant bombolles), a més de ser lleugerament iodades. Es caracteritzen per la seva transparència, propietat que es manté durant molt de temps. Pel que fa a les temperatures, l'aigua del balneari Ullastres és d'11 graus centígrads i la del balneari Codina, de 16 graus. Al segle XIX i durant les primeres dècades del segle XX les aigües s'utilitzaven en el tractament de malalties molt diverses, com reumatisme, artrosi, limfomes, raquitisme, bronquitis, tuberculosi, problemes de la pell, etc. Actualment es fan servir, sobretot, per a la revitalització del cos o com a remei contra l'estrès, entre d'altres usos.

Per últim, la Ruta fa una parada al proper barri residencial Roqueta, que va aparèixer amb força en el moment de màxima eufòria de les aigües, durant la dècada dels anys vint del segle XX. El naixement d'aquest barri fa evident que el descobriment de les aigües sulfuroses, juntament amb les millores en la comunicació entre Barcelona i la plana de Vic, va ser un dels factors dels canvis urbanístics al poble. El turisme va tenir

ACTUALITAT

La ruta de l'aigua: passat, present i futur del nostre poble

- 28** una gran importància per a l'economia i per a la transformació de l'aspecte de Tona al final del segle XIX i l'inici del XX. A la darrerria dels anys deu del segle XX es van projectar les torres modernistes Simon i Llusà, obra de l'arquitecte Francesc Guàrdia i Vial, gendre i col•laborador de Lluís Domènech i Montaner. En aquesta zona també es van fer l'hotel i el casino *del Parque* (on actualment hi ha el col•legi residència Pive), edificis d'arquitectura eclèctica. Al seu costat hi havia el *Gran Bazar Montseny*, on es venien records, joguines i altres productes als estiuejants. Aquesta gran botiga només obria els mesos d'estiu. L'any 1925 es va edificar la capella de la Mare de Déu de la Salut, a l'actual avinguda del Balneari. L'obra va ser projectada per Fèlix Domènech i Roura, fill de Domènech i Montaner. En l'actualitat aquesta ermita està en desús i en un estat que amenaça ruïna.

EL FUTUR

Aquí acaba la Ruta de l'Aigua de Tona, però abans de posar-hi fi ens agradaria plantejar algunes idees i transmetre l'especial importància de l'aigua en el poble de Tona.

Perquè l'aigua com a eix conductor de la ruta? Evidentment, l'aigua podria ser l'eix conductor de qualsevol ruta de qualsevol poble, l'aigua és vida i és fonamental per la nostra existència. Ara bé, a Tona per damunt d'altres indrets, aquesta afirmació és certa i en aquest punt la roda es tanca: s'ha començat parlant de la creació del relleu actual a partir de materials diversos, continentals i marins, fa entre 60 i 25 milions d'anys, els quals després d'un llarg procés i la filtració d'aigües de pluja han donat lloc a les aigües sulfuroses. Tot seguit s'ha parlat de les aigües que usaven els ibers i els romans, les basses de la zona del Barri, els pous i la gran cisterna del Castell o l'aigua usada per fer ceràmica en el forn de la Vila. Totes elles són molt importants, però Tona descobreix al final del segle XIX que disposa d'un altre tipus d'aigua, creada al llarg de milions d'anys, la sulfurosa, i aquesta es va convertir durant les primeres dècades del segle XX en l'eina que transformà el nostre poble en el que és avui en dia. En aquells anys es consolida un model de balnearis per al tractament de malalties com el reumatisme o el raquitisme que amb els anys va arribar a la seva fi, com també el sistema agrari, l'industrial o, més recentment, el de l'especulació i la construcció. Però, ¿no pot resultar interessant aprofitar el record dels balnearis i l'estiueig de Tona que encara hi ha a bona part de Catalunya per potenciar de nou el poble en aquest sentit? Com s'ha dit, el balneari Codina segueix funcionant des de la seva reobertura als anys noranta del segle passat i resulta molt valorat per les seves teràpies. Així doncs, ¿no es podria reformular la idea d'obrir un altre balneari per atraure més gent que busqui relaxar-se, revitalitzar-se, un remei contra l'estrès o simplement desconnectar de la vida a ciutat? Cal recordar que en l'actualitat l'edifici i el parc adjacent al balneari Ullastres són de propietat municipal i, a més, com hem dit, Tona manté el record del que va ser. Assumir la importància del passat de les aigües i les possibilitats d'un present vinculat a aquestes, i a un turisme de qualitat, afavoriria i garantiria polítiques mediambientals a favor de cuidar l'aigua, el paisatge i permetria lligar el potencial turístic de Tona amb elements que ja té, com les magnífiques zones de passeig naturals o urbanes, patrimoni arquitectònic i arqueològic (Sant Andreu del Castell, la torre, Lurdes, la zona residencial Roqueta o el Camp de les Lloses, entre d'altres), a més de la recerca de l'excel•lència en la gastronomia amb la Fundació Osona Gastronomia, l'Escola de Gastronomia d'Osona i diversos restaurants de gran qualitat. A què esperem per fer un pas més?

Notes:

¹ La iniciativa de la Ruta té el seu origen en una proposta de la tècnica de turisme Gemma Pujols. Cal també fer esment de la participació d'Imma Mestres i Montserrat Duran, com a directores del Centre d'Interpretació del Camp de les Lloses; de Carles Puigferrat, per la documentació i els mapes; de Xavier Clop, pel que fa al mapa de la prehistòria; d'Amadeu Lleopart en les correccions i precisions; de Ramon Batllés en l'aportació de material fotogràfic antic; de Josep Pla i Xavier Calm, per les fotografies; de Ramon Álvarez pels dibuixos; i de Pep Alboquers, responsable de la Diputació de Barcelona en aquest projecte.

² Al llarg dels segles XIV i XV, Tona, com la resta del país va ser víctima d'un fort despoblament a conseqüència de la pesta negra del 1348 i d'altres pestes i calamitats de l'època. En aquella època es comptava amb 58 caps de família, la meitat de la que tenia al 1300. Aquests fets van deixar el Cim del Pla del Castell pràcticament despoblat i el cens va anar baixant fins a finals del segle XIV. Al 1401 comptava amb 30 caps de família i per tant podríem dir que a Tona no hi havia un nucli habitat ni a dalt del castell ni a cap altra lloc del terme, així passa a ser totalment rural.

Bibliografia:

ÁLVAREZ, R. I ALTRES. *El jaciment del Camp de les Lloses i el seu taller de metalls*, "Saguntum", 2000, pàg. 271-282.

CABALLÉ, A. - ESPADALER, M.M. *L'actuació arqueològica al castell de Tona dels anys 1985-1986*, "Llibre de Tona", Tona 1993, pàg. 91-97.

CASASSAS, E. *Tona. Descripció històrica i geogràfica*, 2a edició, Gràfiques Diamant, Barcelona 1943.

COSTA I SITJÀ, M. *La torre Simon de Tona, Una joia de l'arquitectura modernista*, Publicacions Col·legi Sant Miquel dels Sants - Editorialdiac, Vic 2006.

FONT, J., MESTRES, I. I PUIGFERRAT, C. *La restauració de la torre del Castell de Tona*, "Llibre de Tona", Tona 2004, pàg. 57-69.

MOLAS, M. D. *La comarca de Osona. Problemàtica de su iberización y proceso de romanización a través de su carta arqueológica*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona 1975.

PADRÓS, C. Dossier de documentació sobre els monuments que configuren La Ruta de l'Aigua de Tona, 2008, inèdit.

PLADEVALL, A. *Tona. Mil cent anys d'història*, Editorial Eumo - Ajuntament de Tona, Vic - Tona 1990.

PUIGDOMÈNECH, P. *Les aigües mineromedicinales de Tona*, treball de recerca fet a l'IES Pere Barnils, Centelles 2008.

PUIGFERRAT, C. *La febre de l'aigua*, "Llibre de Tona", Tona 2000, pàg. 64-70.